

Matej Bogataj

Marjan Rožanc: *Rdeči zajčki*.

Ljubljana: Mladinska knjiga (Zbirka Kondor; 333), 2010.

Rožanca zagotovo najbolj poznamo po njegovih esejih, tem je s svojim pisanjem postavil normo. Jim, predvsem takrat, kadar je pisal o športu ali o svoji veliki ljubezni, nogometu, o čemer se do takrat v telesno zadržanih intelektualnih krogih ni pisalo, ali kadar je lepil smrtnost in erotičnost, se ukvarjal z zadevami odrešenja in eksistence, vzel mero in jim vdihnil bolj sproščen, manj zadržan in vzvišen ton.

Zelo poznan je tudi njegov dramski opus, morda najbolj zaradi znamenite zrušitve *Tople grede*, ko je danes znani odvetnik, takrat pa mladi pravnik s prašičje farme pripeljal delavce in so potem kričali "Rožanc naj molze" in podobno in je bila *Topla greda* sredi predstave prekinjena. Potem nikoli več igrana, že s svojo nedokončano izvedbo, že v tistem hipu tako rekoč spomenik. Po Rožančevih scenarijih na podlagi njegove proze je nastalo nekaj uspešnih slovenskih filmov, recimo *Hudodelci* v Slakovi in *Ljubezen* v Ranflovi režiji, pisal je dialoge za serije, pretežno žanrske, kriminalne, sodeloval pri filmih kot scenarist.

Malo manj je odmeven kratkoprozni del njegovega opusa. Morda zato, ker je kratka proza – tudi *Ljubezen* kot njegovo najbolj poznano in konsenzualno hvaljeno prozno delo je po obsegu blizu razširjeni noveli – nastajala na začetku njegove kariere, ker so bile novele objavljane že sredi preteklega stoletja, prva zbirka konec petdesetih let; gre za mladostna dela. Zadnja zbirka, *Sentimentalni časi*, je izšla v osemdesetih letih, po devetletnem premoru, med rednimi ponatisi zgodnjih del in romani, bila je manj opažena kot prejšnje in, kot beremo v spremni besedi, pospremljena tudi z nekaj zadržanimi mnenji takratnih kritikov. Kratka proza ima v Rožančevem opusu pomembno, na začetku celo prevladujočo vlogo, nikakor pa ne osrednje.

Izbor Urbana Vovka za tokratno izdajo v Kondorju, ki nedvomno dektira in določa literarni kanon, zajema iz vseh obdobj Rožančevega

novelističnega ustvarjanja, vključuje pa tudi zgodbe, ki še niso bile knjižno objavljene.

Za zgodnje Rožančeve zgodbe je značilno, da jih je pisal po prihodu iz "podaljšane" vojaščine; med služenjem so ga namreč zaradi sovražnega delovanja obsodili na nekaj let, o tem piše v *Hudodelcih*. Večinoma so nastale, ko se je umaknil iz rodne Zelene jame in obmestja, zamestja, kakor ga sam imenuje, v Maribor za tiskarja. Zelena jama, tudi naslov ene od njegovih zbirk oziroma izbora, je namreč glavno dogajališče večine njegovih zgodb, *Ljubezni*, *Pravljice*, skoraj vseh zgodnjih del.

Novela *Rekonvalescenti in zdravi ljudje* je bila prva revialno objavljena, že 1956. leta, govori pa o Tinetu, ki pride iz služenja vojaščine in vojaškega zapora, dobi službo v Mariboru in od tam po ljubezenski avanturi pobegne nazaj v Ljubljano. Zgodba je zmerno eksistencialistična, Tine je odtujen, ne ve čisto, kaj bi sam s sabo, svet, v katerega se vrača, se je izpridil, ljudje so manipulantski, predvsem ženske, namesto stalnosti so nezveste, površne, frfraste ali v zvezi, preveča ga nenehen občutek odvečnosti; ne da bi se zavedal, včasih govori nekakšno srbohrvaščino, po arestu in vojaščini mu ni ostal niti jezik. Srečuje poznane, vendar z njimi nima kaj dosti početi. Kljub razmeroma prijaznemu sprejemu in nedvomnemu uspehu pri ženskah, mu je vse tuje, odveč, odvrtno. Ravno ta odtujenost, prepad med posameznikom in svetom, je značilna za celo obdobje (spomnimo se, nekaj let pozneje izdajo Kovačič *Ljubljanske razglednice*, Božič in Hieng svoja prozna dela); zanje, tudi za Rožanca, je značilno, da v razmeroma trdno pripoved vpletajo močne občutke dezorientacije, tujstva, očitno so si nekateri opomogli od povojnih grozot in izgub, občutljivi, zaznamovani (Božičevo pregnanstvo in vračanje domov skozi porušeno povojno Evropo, Kovačičevo tujstvo v jeziku in šikaniranje zaradi "nemškega" porekla in klateštva, Hiengova domobranska epizoda in ujetništvo) pa očitno ne. Tipični so tudi odnosi z ženskami, naključni, kot v polsnu, polzavedni, kot da niso akterji, vse malo cikne na kafkovsko atmosfero, na negotovost, ki ni nujno čisto osamljena, čeprav jo telesnost, nezmožnost čutenja samo potrjujeta in potencirata. Svet se je spodmaknil, humanizem je šel v franže, ostali so občutljivci, neprilagojenci. Rožančev Tine nikjer nikogar ne krivi za svojo usodo in izločenost, celo eni od punc omenja, da se je malce preveč zagrel za Ruse, kar kaže že prej otopelo, inertno obnašanje, ni subjekt, bolj gre za pasivca, ki je dezorientiran, tudi politično. Ni še bil čas za politično oporekanje ali za razkritje resnice o Golem otoku in prevzgojnih taboriščih (Kovačičev *Zlati poročnik*, danes zmeren in apolitičen, je doživel negotovanje avtoritet za metafore in celo prepoved). Ob naključnih likih, očetu in puncu, je tista

oseba, ki je Tinetu najbližje, zaznamovana partizanka, v obraz ranjena punca, ki zdaj skriva iznakaženost in ima težave s komunikacijo, z lastnim videzom; tudi z iluzijo o boljšem jutri, ki se je razblinila, na vprašanje "a smo se za to borili?" ta proza s svojima protagonistoma odgovarja nikalno. Obet novega sveta se je izgubil, so samo od vojne in sicer prizadeti in ranjeni posamezniki.

Rdeči zajčki, iz iste zbirke, so zgodbica o čudakarju, ki hodi čez poletje umirat v zdravilišče, njegov spleen se tam polno razživi, vse je samo potencirano, bolj izraženo je tisto, kar tudi sicer počne: životari, brez cilja, z neizprosnim duhom teže. Vendar je že v tej zgodbi, še bolj pa v *Likvidaciji* ali v *Cirilu*, jasno, da je Rožančeva pripovedna lega že ironična. Kar se v *Rekonvalescentih* še kaže kot zaresnost, je že v naslednji zgodbi nekoliko ironizirano, ta ironija je postopno vse bolj prisotna. Očitno je prepad med posameznikom in svetom postopno dobival vse bolj distancirane obdelave, nevzdržnost se je s pisateljevanjem in športom, fizično in funkcionarsko očitno spravila in dobila ironično in posmehljivo podobo.

Ena od daljših novel iz izbora je *Mrtvi in vsi ostali*. Stari, gre za lik, ki nekoliko spominja na očeta iz drugih Rožančevih zgodb, strežnik na Studencu, odhaja v pokoj. Zdi se mu, da so ga vsi pozabili, težave s srcem ima, vendar se direktor in glavni sindikalist in še nekaj ostalih odloči, da mu bodo priredili poslovilni žur. S slivovko in nabodalom in fruškogorskim biserom, z velikimi besedami o pomembnosti malega človeka, vse to. Stari se razgreje, pove nekaj o svojih vojnih izkušnjah, prvovojnih, potem ves evforičen, kljub srčnim opozorilom in slabostim, svojemu mlademu prijatelju vse obnovi. Prvič je v središču dogajanja, zato ga zvabi še v štacuno, odprejo konjak – in ga udari. Dokonča. Rožanc ni zelo kritičen do birokratskih govoranc, do prepada med zapovedanim in realnim; četudi bi bil bolj, vse to sodi k samokritiki, ta permanentni pogrom proti deviacijam, odtujevanju produktov dela, proti vsemu, kar je prikrivalo, da je s sistemom nekaj narobe, ne samo z nosilci. Občutek, ki ga dobimo, je razblazeno kritični realizem z nekaj satire.

Podobno kot možak iz *Likvidacije*; ob nežnih opisih birmank, ki so mu ideal čistosti, se Devičnik, kot je njegovo partizansko ime, zaplete z žensko iz mesa in krvi, ki jo je njen mož, buržoazni element, očitno, jemal kot telo. Ko sam pristopi k početju, ne brez silne krivde, ko se poročita in sploh, doživi razočaranje, vzame pištolo in presodi sam. Nad možem. Tu je poštenjakarstvo, pravičništvo in bes nad drugačnimi, nerevolucionarnimi, že dodobra osmešen, naš pripovedovalec pa slej ko prej komičen. V sedemdesetih letih se je iz ljudi, ki se v petindvajsetih letih niso razorožili, tudi klenega goščarskega besednjaka, že smelo malce

ponorčevati. Novela kot da kaže prevlado ironije in smešenje idealizacije, morda tudi tiste, za katero še čisto zares bolehajo *Rekonvalescenti*. Že sami naslovi Rožančevih zgodnjih novel in zbirk – *Mrtvi in vsi ostali*, *Invalidi in bolniki*, *Rekonvalescenti in zdravi ljudje* – kažejo na ljudi, ki okrevajo, ki niso čisto v času in s časom, in njihova literarna obravnava je, čim bolj se odmika čas njihove ranjenosti, vse bolj distancirana. Ne le resentment, tudi vsaka montechristovska drža je neprimerna, treba se je pognati v čas.

In sprejeti svojo minljivost. *Tanatos eros* je zgodba iz zadnje zbirke; ob umiranju ženinega očeta pripovedovalcu ves čas stoji, obeta si fuk svojega življenja s poročeno žensko, ves je narajcan. Oče umre, fuk, kot vsi fuki življenja, propade, gospa "bolna", ga predvsem zaslišuje o njegovi žalosti. Pogreb grozen, zaradi nesojene kopulacije zamujen. Ravno bližina smrti daje zakonskemu paru, ki se je zdaj konsolidiral, še več zagona pri užitku; smrtna groza se prevesi v nadaljevanje sedmine z mesenimi sredstvi. Rožančeva drža je blizu tisti iz proze Vitomila Zupana, v začetku osemdesetih let je bil car vitalističnega, erotomanskega eksistencializma; iz odtujenega posameznika se tako Rožančevi liki počasi prebujajo do personalističnega odnosa do sveta in do močnega subjekta, ki pred lastnim užitkom nima zadržkov, niti pred tem, da bi zanj uporabil – izrabil druge.

Posebno mesto v izboru pripada *Pravljici* kot nekakšni "Predljubezni"; Zelena jama v času odraščanja, liki, ki jih potem zasledimo tudi v *Rekonvalescentih*, jehovski pridigar, materina verska blaznost in očetova vesela brezdomnost, drobni kriminal in fantovska iznajdljivost, kurbe in soldati, kruhoborstvo malega človeka, vse to je v tej prozi našlo najbolj artikuliran izraz. Značilna je otroška pripovedna perspektiva, ki je onstran (pred?) dobrim in zlim, brez obsojanj, morda z rahlo posmehljivostjo do okupatorja, ki pribiciklira v mesto, ali do napolnjenosti vojaške bolnišnice – še pred boji. Zabrisano, s premolki se kaže pripovedovalčeva nevednost, neprilagojenost, nedolžnost glede morale in zapovedi, tudi neustrašnost, s tem je Rožanc izoblikoval svoje najbolj izrazite literarne osebe, našel tisto srednjo pot med alieniranim posameznikom in ironizacijo.

Izbor *Rdeči zajčki* nam torej ponuja vpogled v petdeseta leta preteklega stoletja, v čas, ko sta bili disociacija in deziluzija tako močni, da sta kar klicali po destrukciji forme, sklenjene pripovedi. Rožanc, čeprav mlajši od Božiča, Smoleta in Hienga, je našel najbolj učinkovito rešitev v nedolžni, ljubeči perspektivi odraščajnika, v nekakšni izvorni čistosti, ki neprecejeno in nedeformirano, predideološko, čeprav nepopolno, pač lastno njegovi formiranosti, popisuje svet, ki je iz tira. Nepovratno.